

LEGAȚII MOESIEI INFERIOARE ÎNTRE ANII 137—160

Partea II : Legații între anii 150 și 160 *

de EMILIA DORUȚIU-BOILĂ

În introducerea părții I a acestui studiu am reamintit o observație a lui R. Syme, că între anii 138 și 161 Moesia Inferioară a avut, conform listei stabilite de A. Stein¹ nu mai puțin de zece guvernatori. Dintre aceștia, șapte erau în intervalul 155—161 și unul, Iulius Crassus, datat mai larg, între 138 și 161.

J. Fitz a redus numărul legaților dintre 150—160 la cinci și arume, Ummidius Quadratus (149—151/152), Fuficius Cornutus (151/152—153/154), T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo (154—156), T. Pomponius Proculus Vitrasius Pollio (156—158) și L. Iulius Statilius Severus (158/59—160). Din lista lui A. Stein, J. Fitz l-a eliminat pe Prastina Messallinus și a considerat că L. Iulius Statilius Severus și T. Statilius Iulius Severus erau o singură persoană, scrierea diferită a numelui datorindu-se unei greșeli de lăpădă².

De la publicarea studiului lui J. Fitz, un fragment de inscripție de la Tomis a arătat că Ummidius Quadratus era identic cu consulul din anul 118 și că el a guvernat Moesia Inferioară în jurul anilor 120³, Ummidius Quadratus ieșind din seria legaților din perioada studiată. Într-o discuție despre cartea lui J. Fitz, discuție apărută acum 20 de ani⁴ concomitent cu un studiu al lui R. Syme⁵, am susținut că Prastina Messallinus, consulul din anul 147, nu trebuie exclus din lista guvernatorilor lui Antoninus Pius în Moesia Inferioară, ajungând pe căi diferite la aceeași concluzie cu R. Syme.

A. Stein a datat legația moesică a lui Prastina Messallinus între anii 155 și 156. Despre cariera lui se știa că a exercitat consulatul la începutul anului 147 și că între 143 și 146 a fost legat al legiunii III Augusta a Numidiei⁶. Legația în Moesia Inferioară era cunoscută printr-o inscripție de la Constanța dedicată *Genio loci* de către C. Prastina Messal-

* Partea I, *Legații între anii 137 și 150*, SCIVA 40, 1989, 2, p. 157—163.

¹ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 69 sq.

² J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar 1966, p. 47.

³ A. Rădulescu și M. Munteanu, *Epigraphica*, București, 1977, p. 106—110 = I. Stoian, ISM, II, 48; cf. R. Syme, HSCPh, LXXXII, 1979, p. 287—310 = *Roman Papers*, III, Oxford, 1984, p. 1158—1178.

⁴ Em. Doruțiu Boilă, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 397 sqq.

⁵ R. Syme, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 331 sqq.

⁶ A. Degrassi, *I Fasti consolari dell'Impero romano dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952, p. 42; CIL, VIII, 2536, 41; AnnEp 1902, 146; RE Suppl. XIV, 478.

linus, leg. Aug. pr. pr. ⁷ Gr. Tocilescu și editorii CIL l-au identificat pe Messallinus din inscripția de la Tomis cu consulul din anul 147. O notă publicată în 1902 ⁸ spune că Gr. Tocilescu a descoperit la Tomis în cursul unei periegeze efectuată în Dobrogea o inscripție în limba greacă pusă de guvernatorul Prastina Messallinus în timpul domniei lui Antoninus Pius. Inscripția ar fi fost adusă la București și depusă la MNA împreună cu vreo alte zece inscripții ce urmau să fie publicate. Nu se știe ce a devenit documentul menționat; acesta n-a mai fost publicat și azi nu face parte din colecțiile fostului Muzeu Național de Antichități.

Cum se știe, monedele de la Marcianopolis atestă un alt guvernator cu numele Prastina Messallinus, pentru anii 244—247 ⁹, motiv pentru care J. Fitz a considerat că Messallinus din inscripția de la Tomis era guvernatorul din timpul lui Filip Arabul și, în consecință, nu a existat un alt legat cu același nume la mijlocul sec. II. De la apariția cărții lui J. Fitz în 1966, guvernatorul Prastina Messallinus din timpul lui Filip Arabul a mai fost atestat într-un altar descoperit în zidul porții de est al cetății de la Muzait (identificată cu Sacidava) ¹⁰. Altarul a fost închinat lui Filip Arabul junior de către cohors I Cilicum, în timpul guvernării lui C. Messallinus. În locul lui Prastina Messallinus, din timpul lui Antoninus Pius, J. Fitz îi înșiră pe T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo și pe T. Pomponius Vitrasius Pollio.

O diplomă militară descoperită la Brestovene (fost Sarsinlar, în Bulgaria), publicată de I. Venedikov în 1953 ¹¹, păstrează fragmentar numele unui guvernator al Moesiei Inferioare din timpul împăratului Antoninus Pius. Diploma este datată între anii 145 și 157, când împăratul a fost consul a patra oară și imperator a doua oară. Numele guvernatorului a fost înseris pe ambele fețe ale diplomei, dar la data publicării ei, elementele oferite de literele păstrate erau insuficiente pentru întregirea numelui său. Din diplomă a fost descoperită doar tabella I, pe a cărei față exterioară se păstrează 15 rinduri; în rindul 12, după cuvintele : *et sunt in Moesia inferiore sub*, editorul a citit literele VI-, care trebuiau să fie începutul numelui legatului provinciei. În continuare, după o lacună de 12—14 litere, în rindul 13, coroborat de literele din rindul 4 de pe fața interioară, editorul a citit : *-lino leg.* etc., litere ce, la rigoare, ar fi putut fi citite și *-llione*, scrierea cursivă și neîngrijită permițând o asemenea lectură.

Cum a arătat editorul diplomei, au fost doi legați în fruntea Moesiei Inferioare în perioada cuprinsă de diplomă, legați al căror nume se termină la ablativ cu aceste litere : C. Prastina Messallinus și Vitrasius Pollio. Întrucât numele nici unuia din aceștia nu începe cu VI-, I. Venedikov fiind convins că Vitrasius Pollio apărea pe documentele oficiale întotdeauna cu numele complet (T. Pomponius Proculus Vitrasius Pollio), a fost inclinat să creadă că în această diplomă am avea de-a face cu un alt guvernator, necunoscut încă, al Moesiei Inferioare. I. Venedikov data

⁷ CIL, III, 7529.

⁸ RIAF, 8, 1902, p. 283.

⁹ Cf. A. Stein, *Op. cit.*, p. 102.

¹⁰ C. Scorpan, BAR, 88, 1980, p. 204, nr. 3.

¹¹ Izvestija Varna, 9, 1953, p. 61 sqq = AnnEp, 1961, 128.

diploma între anii 146 și 154, după guvernarea lui Claudius Saturninus; între anii 154 și 157 A. Stein a situat legațiile lui Ummidius Quadratus, T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo, C. Prastina Pacatus Messallinus, Q. Fuficius Cornutus, de aceea, acești ani nu au intrat în discuție ca posibili pentru diploma de la Brestovene.

Argumentarea editorului diplomei nu este cu totul convingătoare. În primul rând, dacă acceptăm lectura *-llione* la începutul rîndului 4 de pe fața interioară, literele *VI-* de la sfîrșitul rîndului 12 al feței exterioare se pot foarte ușor completa cu *Vi/trasio*], nomen-ul guvernatorului din anul 157. Obiecția lui I. Venedikov, conform căreia în diplomă ar fi trebuit să fie numele complet al lui Vitrasius Pollio este neîntemeiată, deoarece se cunosc numeroase documente în care acest personaj apare doar cu numele Vitrasius Pollio¹². Dar diploma de la Brestovene conține un element care face dificilă lectura numelui lui Vitrasius Pollio ca legat al Moesiei Inferioare: între cohortele ai căror soldați au primit *honesta missio* prin această diplomă, cohorte care făceau parte din armata Moesiei Inferioare, se afla cohors I Sygamborum. Cohorta, care purta epitetele *veterana equitata*, a făcut parte din armata provinciei la sfîrșitul sec. I și în prima jumătate a sec. II, fiind documentată prin diplomele din anii 99 și 134 și inscripția de la Ishekli¹³ și și-a avut probabil garnizoana în castellum de la Montana. În diploma CIL, XVI, 106 din 157 cohorta este menționată printre trupele Siriei, unde a rămas multă vreme după aceea. Prin urmare, în anul 157 în care Vitrasius Pollio era legat al Moesiei Inferioare, cohors I Sygamborum nu se mai afla printre trupele Moesiei Inferioare. Această observație a permis o restrîngere a datării posibile a diplomei de la Brestovene și anume, ea a putut fi emisă cel mai tîrziu în 154, căci guvernatorul din anul 155 era T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo. De aceea, în studiul din 1968 am exclus posibilitatea ca diploma de la Brestovene să fi fost emisă în timpul guvernării lui T. Vitrasius Pollio.

Dacă lectura *-llione* de pe fața interioară a primei tabele a diplomei părea exclusă, a rămas cealaltă posibilitate, *-llino*, pe care dealtfel editorul diplomei o socotea mai probabilă și care rezultă și din desenul dat la publicare. Dificultatea întîmpinată de editor în restituirea literelor *VI-* din rîndul 12 al feței exterioare se rezolvă prin coroborarea cu un fragment de inscripție descoperit la Celei și publicat de D. Tudor în 1960 (fragment de care I. Venedikov nu putea avea cunoștință la publicarea diplomei în 1953) care poartă numele complet al lui Prastina Messallinus și anume, (C.) Ulpus [Pacatus] Prastina Messallinus¹⁴. După părerea regretatului învățat, inscripția ar fi provenit de la Oescus, de unde ar fi fost adusă la Celei împreună cu alte materiale pentru reconstruirea cetății Sucidava în timpul lui Constantin cel Mare sau al lui Iustinian. O cercetare atentă a literelor *VI-* din rîndul 12 al feței exterioare a tablei I, alături de desenul cit și a fotografiei publicate în 1953, arată că în loc de *VI-*, se poate citi

¹² CIL, III, 14214, 1 de la Tropaeum Traiani; CIL, III, 762 de la Odessos; AnnEp, 1963, 177 de la Callatis; Tb. Sauciuc Săveanu, *T. Vitrasius Pollio și orașul Callatis, Suceava*, 1936.

¹³ CIL, XVI, 44 și 78; AnnEp, 1927, 95; cf. W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 185—186.

¹⁴ Dacia, N.S., 4, 1960, p. 523—525; AnnEp, 1959, 23; IDR, II, 210.

VL- prescurtarea gentiliciului Ulpus care, de la publicarea inscripției de la Celei, știm că era primul gentiliciu al lui C. Prastina Pacatus Messallinus, guvernatorul Moesiei Inferioare din timpul lui Antoninus Pius.

Diploma de la Brestovene ar fi primul document datat care atestă existența unui guvernator cu numele Prastina Messallinus, consulul din anul 147, în timpul lui Antoninus Pius.

Menționăm totuși că identitatea consulului din 147 cu guvernatorul de pe inscripția de la Celei rămâne nesigură. Verificarea pietrei arată că înaintea lui *Vlp.* nu a fost săpat un *C.*, prescurtarea prenumelui Caius al lui Prastina Messallinus, așa cum a citit editorul ei, eventual un *E.*, ultima literă a lui *curante*, cuvint pe care l-am integrit în desenul publicat în 1968 (fig. 4 și 5). De asemenea, pe piatră nu se păstrează nici o urmă din litera *P.*, pe care D. Tudor a integrit-o *P/acatus*/. Totuși, credem că gentiliciul Ulp(ius) aparținea numelui guvernatorului din inscripția de la Celei, iar reconstituirea ei grafică arată că existența cognomenului *Pacatus* este foarte probabilă, în simetrie cu *Mess[allinus]* din rindul următor.

Concomitent și independent de studiul nostru publicat în 1968, R. Syme a ajuns pe căi diferite la concluzii similare. Savantul englez, comentind concluziile lui J. Fitz și inscripția de la Celei, a fost de părere că existența unui al doilea *nomen* era de așteptat, întrucît Messallinus avea două cognomina (Messallinus și Pacatus). Excluderea lui Prastina Messallinus, consulul din 147, din seria guvernatorilor Moesiei Inferioare i se părea prematură și i-a datat legația moesică după aceea a lui Claudius Saturninus și înainte de aceea a lui Fuficius Cornutus, între 148 și 151¹⁵.

M. Roxan, a datat diploma de la Brestovene după anul 154 pe baza unor criterii formale¹⁶ și anume, înșirarea separată a alelor și a cohortelor : *equit(ibus) et pedit(ibus) qui militaver(unt) in al(is) V quae appel(lantur) ... et coh(ortibus) ...*, precum și enumerarea unităților pe fața interioară a tablei I (în diplomele cunoscute pînă acum, între 146 și 154 nu au fost înscrise numele trupelor pe fața interioară a tablei I). De asemenea, M. Roxan consideră că coh. I Sygamborum din Syria nu este aceeași cohors I Sygamborum din Moesia Inferioară, unde aceasta purta epitetul *veterana equitata*, absent în documentele epigrafice din Syria. Inscriptia de la Isheklî : ... coh. Cl. *Sygambum veterana equitata*, *M. Iulius M.f., Fabia, Pisonianus qui et Dion, praef. fabrum et praef. coh.s.s., domo Tyro ... qui a Moesia Inf. Montan. praesidio numerum in Asia perduxit* ... indica participarea cohortei *veterana equitata* la războiul lui Hadrian împotriva iudeilor¹⁷. Diploma de la Brestovene ar fi, după M. Roxan, dovada că unitatea nu a rămas în Orient spre a fi transferată în armata Syriei, cum credeau W. Wagner și E. Ritterling¹⁸, ci a revenit în Moesia Inferioară. În epoca Flaviilor erau două cohorte Sygamborum în Moesia și anume, *cohors I Sygamborum tironum* și *cohors I Sygamborum veterana*¹⁹. *Cohors I Sygamborum tironum* a dispărut din listele tru-

¹⁵ Cf. R. Syme, *loc. cit.*, p. 336, nr. 8 = *Danubian Papers*, București, 1971, p. 219–220.

¹⁶ *Roman Military Diplomas*, Londra, 1978, p. 72–79, nr. 49.

¹⁷ *AnnEp*, 1927, 95.

¹⁸ W. Wagner, *Dislokation* ..., p. 185–186; E. Ritterling, *JRS*, 17, 1927, p. 28 sq.

¹⁹ *CIL*, XVI, 22; M. Roxan, *RMD*, r. 2.

pelor Moesiei, fiind, cf. M. Roxan, transferată în Syria; epitetul „tironum” a fost mai târziu părăsit, ca irelevant. M. Roxan consideră posibil ca în diploma de la Brestovene legatul provinciei să fi fost Vitrasius Pollio. Adăugăm că, adoptînd în r. 13 lectura [Po]llione, autoarea britanică a folosit aceleași ilustrații publicate de I. Venedikov în 1953, concluziile sale nu se bazează pe o cercetare autopică a diplomei.

Criteriile formale aduse în discuție de M. Roxan pentru datarea diplomei de la Brestovene sînt de mare detaliu, și ele depind într-o oarecare măsură de stadiul descoperirilor. Într-un studiu publicat în 1979, specialistă engleză²⁰ constată că alele și cohortele apar enumerate fără întrerupere (... *in alis et cohortibus quae appellantur* ...) în diplome dateate pînă cel mai târziu în iul. 149 — este vorba de cea mai târzie diplomă astfel redactată cunoscută pînă acum. Aceasta nu ar veni în contradicție cu datarea propusă de noi pentru diploma de la Brestovene și legația moesică a lui Prastina Messallinus. În 147 el a fost consul ordinarius, iar după o curatelă în Italia, în 150 după legația lui Iulius Crassus, a putut deveni legat al Moesiei Inferioare.

Într-un studiu recent privind diplomele militare și trupele auxiliare, P. Le Roux este de părere că modul de enumerare a alelor și a cohortelor nu constituie un criteriu de datare a diplomelor militare²¹, iar în comunicarea prezentată la Congresul frontierelor romane de la Aalen (1983), M. Roxan susține și ea opinia că diferențele în modul de redactare a diplomelor se pot explica prin faptul că, în timp ce *constitutiones* erau redactate în cancelariile imperiale, diplomele erau întocmite sub supravegherea guvernatorilor provinciilor și, eventual, chiar în ateliere locale²².

Identitatea cohorții I Sygamborum din diplomele militare din Moesia Inferioară și Syria ar fi de pus la îndoială dacă epitelele *veterana equitata* ar fi fost consecvent folosite. Cum s-a amintit mai sus, cohorța nu apare cu toate calificativele sale nici în diplome, nici în inscripții. În diploma din anul 99 apare ca *I Sygamborum veterana*, în cea din anul 134 (XVI, nr. 78), *Claudia Sugamborum*, în inscripțiile CIL III 600, *I Sygambum*, iar în AnnEp, 1927, 95, cu numele complet: *cohors I Claudia Sygamborum veterana equitata*. În ciuda acestor deosebiri, ar fi vorba, după W. Wagner, de aceeași unitate, *cohors I Sugamborum tironum* s-ar fi contopit încă la sfîrșitul secolului I cu *I Claudia Sygamborum equitata*. Așa cum a remarcat H. Nesselhauf²³, epitelele sau calificativele tehnice ale trupelor erau uneori indicate, altele li se alegeau, aceasta depinzînd de punerea în pagină, de lungimea listei, de abrevierile folosite; de aceea absența sau prezența lor în documente nu pot fi folosite ca argument împotriva identității unor unități cu același nume, în cazul nostru a cohorții I Sygamborum din armata Moesiei Inferioare cu aceea atestată

²⁰ BVbl, 44, 1979, p. 75.

²¹ *Les diplômes militaires et l'évolution de l'armée romaine de Claude à Septime Sévère : auxilia, numeri et nations*, în volumul colectiv, *Heer und Integrationspolitik. Die römischen Militärdiplome als historische Quelle* [Passauer Historische Forschungen, 2] Hrsg. Werner Eck und Hartmut Wolff, Köln—Wien, 1986, p. 350.

²² *Roman Military Diplomas and Topography*, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III. 13. *Internationaler Limeskongreß Aalen 1983*, Stuttgart, 1986, p. 777 și nota 17 de la p. 778; cf. H. Wolff, ZPE, 43, 1981, p. 424—425.

²³ CIL, XVI, p. 176

în diploma din 157 din armata Syriei ^{23a}, după cum diferențele în redactarea diplomelor nu constituie întotdeauna criterii de datare a acestor documente.

O constatare a lui R. Saxer ²⁴ pare să-i fi scăpat M. Roxan în interpretarea diplomei de la Brestovene. Studiul alcătuirii vexillatiilor a arătat că un corp expediționar dintr-o provincie era compus din unitățile auxiliare care aparțineau unor anumite tipuri de arme. Se cunosc vexillatii compuse numai din unități de cavalerie sau cohorte equitate. Vexillatia compusă din unitățile auxiliare ale Syriei în 162/165 sub comanda lui M. Valerius Lollianus ²⁵ era un corp de cavalerie. Între trupele menționate sub comanda sa erau 12 unități din cele 20 menționate de diploma syriană din 157. Între acestea, cohors I Sygamborum care, în acest context, fără a purta epitetul *equitata*, era o unitate mixtă de infanterie și cavalerie. Concluzia noastră este că cohors I Sygamborum din diploma syriană din 157 era unitatea transferată din armata Moesiei Inferioare; tot atunci a fost transferată în armata Syriei cohors I Flavia Chalcidenorum, atestată în aceeași diplomă din anul 157.

După anii 150 cohors I Cl. Sygamborum nu se mai afla în Moesia Inferioară, ultima ei mențiune în armata provinciei fiind diploma de la Brestovene. Se pare că ea părăsise prezidiul de la Montana încă în prima jumătate a sec. II, când inscripțiile amintesc detașamente din legiunile I Italica, XI Claudia, cohors III Collecta și Numerus civium Romanorum, pe lângă soldați ai altor unități ce se aflau ocazional la Montana.

În așteptarea unor noi descoperiri care să confirme sau să infirme ipoteza noastră, socotim că guvernatorul (*C.*) *Ulpus [Pacatus] Prastina Messallinus* din inscripția de la Celei este identic cu guvernatorul din inscripția de la Tomis, cu cel din diploma militară de la Brestovene, precum și cu consulul din anul 147, *C. Prastina Messallinus*. El a guvernat Moesia Inferioară după Iulius Crassus, probabil între 150 și 152 ²⁶.

Q. Fuficius Cornutus

Senatorul originar din Histonium era cunoscut prin mai multe inscripții din Histonium, Tomis și Troesmis legat al Moesiei Inferioare în timpul lui Antoninus Pius. A. Stein ²⁷, care încă nu-i cunoaștea anul consulatului, dar presupunea că era 147, a situat comanda moesică a lui Fuficius Cornutus după aceea a lui T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo, în 156 sau 157. Întrucît se știa că Turbo a stat în fruntea Moesiei Inferioare în 155, iar Vitrasius Pollio în 157, între legațiile celor doi nu mai era loc pentru un alt guvernator. De aceea, J. Fitz ²⁸ a datat legația

^{23a} J. Garbsch, BVbl. 53, 1988, p. 161, Stabilește la sfîrșitul lui 157 data diplomei CIL, XVI, 106, emendind lectura numelui celui de-al doilea consul, C. Aelius, în Caelius Se[cundus], pe baza noii diplome de la Einig.

²⁴ *Epigraphische Studien*, I, Köln-Graz, 1967, p. 119 sq.; vezi și nr. 2, 7, 33, 34, 42, 43, 44, 48, 64, 68

²⁵ CIL, III, 600 = ILS, 2724; cf. Saxer, *op. cit.*, p. 34, nr. 64.

²⁶ R. Syme propune pentru legația moesică a lui Prastina Messallinus anii 148–151; vezi și R. E. Thomasson, *Laterculi Praesidum. Moesia, Dacia, Thracia*, Göteborg, 1977, p. 17–18.

²⁷ *Op. cit.*, p. 71–72.

²⁸ *Op. cit.*, p. 16–17; J. Fitz a datat legația lui Ummidius Quadratus în 149–151/152.

lui Fuficius Cornutus de la 151/2 pînă la 153/154, între legațiile lui Ummidius Quadratus și T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo. Ulterior s-a stabilit că Fuficius Cornutus a exercitat consulatul în 147, după Prastina Messallinus²⁹. Ummidius Quadratus a condus Moesia Inferioară în anul 120, cum arată o inscripție recent descoperită la Constanța³⁰. Astfel, data legației moesice a lui Fuficius Cornutus pare a fi aceea propusă de J. Fitz (cca 151/152—153/154), dar în altă ordine și anume, după Prastina Messallinus.³¹

Cursus honorum al lui Cornutus a fost stabilit pe baza inscripției nou înregistrată de G. Alföldy³² de la Histonium:

[Q. Fufi]cio Cornu[to cos. / sodaii Titia]li Flaviali leg. Aug. pr. [pr. prov. Pann. inf. / leg. leg. ---] quae est in Moesia [... eriore leg. Aug. / iurid. per As]tyriam et Callaeca[m praetori can]didato tri[b. pleb. candidato] [quaest. III Iuir.v.c.(?) trib. / mil. leg. ---] [donis militari]b. [donato a Divo Had]riano coron. / murali vexillo a[rgenteo leg. pr.pr. / Antonini Au]g. Pii provinciae M[oesiae inferior. / l.]d.d.[d.].

Sigur dateate sînt numai ultimele funcții pretoriene și consulatul. În Pannonia Inferioară a guvernat între 144 și 146 (cf. diploma CIL XVI 91, datată prin consulatul lui L. Petronius Sabinus și C. Vicius Rufus în penultimul nundinium al anului 145). Într-o inscripție de la Aquincum Fuficius Cornutus apare *consul designatus* (în a. 146)³³, pentru ca în primăvara lui 147 să preia consulatul. Curînd după anul 150 el a devenit guvernator al Moesiei Inferioare și e probabil că legiunea pe care a comandat-o aparținuse de asemenea Moesiei Inferioare³⁴.

În afară de inscripțiile cunoscute de A. Stein, se mai cunosc două inscripții puse sub guvernatoratul său, o inscripție la Troesmis și una la Tomis³⁵. Nici una din aceste inscripții nu este datată decît larg, în timpul domniei lui Antoninus Pius.

²⁹ A. Degrassi, *I Fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 42; I. Vidnian *Fasti Ostienses*, p. 51 și 127.

³⁰ A. Rădulescu și M. Munteanu, *Epigraphica: Travaux dédiés au VII Congrès d'épigraphie grecque et latine*, București, 1977, p. 108; cf. R. Syme, *Roman Papers*, III, Oxford 1984, p. 1162.

³¹ A cărui legație, așa cum s-a arătat mai sus, cercetătorul maghiar a datat-o la mijlocul sec. III.

³² *Fasti Hispanienses. Senatorische Reichsbeamte und Offiziere in den spanischen Provinzen des römischen Reiches von Augustus bis Diokletian*, Wiesbaden, 1969, p. 81—82. G. Alföldy, a emendat lectura lui Ch. Huelsen, *Röm. Mitt*, 11, 1896, p. 252 sqq., H. Dessau, *ILS*. 8975; *AnnEp*, 1897, 19.

³³ *AnnEp*. 1937, 180; J. Fitz, *ActaAntHung*, 11, 1963, p. 262 și urm.

³⁴ *PIR*², DF, 497.

³⁵ R. Vulpe, *SCIV*, 4, 1953, 3—4, p. 557 = *AnnEp*, 1957, 266 = *ISM*, V, 155... / sub Fuficio Cornuto / leg. Aug. pr. pr. de / dteante Q. Caecilio Reddito leg. Aug., T. / Fl. Alexander vet. / leg. V Mac. domu Fab. / Ancyr., qq. canaben. / cum Iulia Florenti]na uxore et Flavis A]lexandro, Valente / Pisone, Maximilla, Res]pecta filis d.s.p. item (denarios) / CCL ob honor. qq. cu]riae donavit ex quo / ...; *CIL*, III, 6175 = *ISM*, V, 134: [Imp. Caes. T. Ael. Had. Ant. Aug. Pio] / Div]fi Hadr. fil., divi Tra. nep. e.g. tabula /]rium [vetustate con]labsum restituerunt] / sub F[uficio Cornuto leg. Aug.] / pr.pr. [eg. c.R. consist. ad can]ab(as) O... Tomis: G. Bordenache, *Dacia*, N.S. 4, 1960, p. 267 = I. Stoian, *ISM*, II, 55: [Ἀὐτοκράτορι Καίσαρι Τίτῳ Αἰλίῳ] 'Ἀδριανῶ 'Αντωνείῳ/Εὐσεβεῖ Σεβαστ]ῶ καὶ [Μάρκῳ Αὐρηλ]ῳ Κ[αίσαρι... ἀππο...ος θεοδώ]ρου εκ τῶν ἱ]ῶων [κατεσκευά]σεν ἀγορά/σας κα[ὶ κ]αθ'ἱερῶσας τ]ὸν τέπον [Κυεῖντου Φ]ουερικίου Κορ[νυούτου πρεσβε]υτοῦ Σεβαστ]οῦ ἡ[γεμο]νοῦντος τῆς ἐς παρ]χίας].

În aceeași ordine și aproximativ aceeași perioadă (151/152—153/154, între legațiile lui Prastina Messallinus și T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo) îi situează legația și R. Syme ³⁶.

T. Flavius (? T.f.) *Pal. Longinus Q. Marcius Turbo*

A fost atestat guvernator al Moesiei Inferioare în mai multe inscripții, între acestea, o inscripție greacă pusă la Tomis ³⁷ (descoperită la Sibioara fost Cicera) în onoarea sa de către trimiși ai Heraclei Pontice al cărei patron era, îi înșiră *cursus honorum* până la legația Moesiei Inferioare. Din această inscripție rezultă că T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo și-a început cariera cu un post de rang ecevestru, ca prefect (sau tribun) al cohorții I Germanorum, apoi *sevir turmae tertium equitum Romanorum*; a intrat în rândul senatorilor mai întâi ca quaestor al lui Lucius Aelius (în Pannonia, în anul 137) și a fost apoi promovat aedil, praetor, legat al legiunii I Adiutrix, legatus Augusti pro praetore al Galliei Lugdunensis; după consulat, a exercitat *cura operum locorumque publicorum* și legația Moesiei Inferioare.

O inscripție bilingvă de la Histria ³⁸, precum și o inscripție de la Montana ³⁹ datează legația moesică a lui T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo în anul 155, prin cea de a 18-a putere tribuniciană și cel de al patrulea consulat ale lui Antoninus Pius și prin consulii (C. Iulius) Severus și (M. Iunius Rufinus) Sabinianus. Data consulatului său este încă necunoscută. Autorii PIR² F 305 și A. Stein l-au datat în 145 ⁴⁰; R. Syme, considerind anul 145 prea devreme, a propus perioada cuprinsă între 149 și 151, căci între funcția de quaestor al lui Lucius Aelius, în 137, și consulat Turbo a exercitat patru funcții, iar între consulat și legația Moesiei Inferioare, doar *cura operum locorumque publicorum*, pentru care

³⁶ Dacia, N.S., 12, 1968, p. 331 și urm; *Danubian Papers*, București, 1971, p. 215 sqq.; R. Syme datează în 120 legația lui (Se)rtorius (? Brochus) cu semn de întrebare (CIL, III, 12493) și îndată după el legația lui C. Ummidius Quadratus (ArchAnz, 26, 1911, 23c). Ulterior, pe baza inscripției de la Tomis citată la nota 30, s-a dovedit că Ummidius Quadratus era un polyonym: C. Ummidius Quadratus S/everus Serto /rius leg. Aug. pr.pr. și că el a guvernat Moesia Inferioară între 120 și 124. Pentru legația moesică a lui Fuficius Cornutus, vezi și B. E. Thomason, *Laterculi Praesidium. Moesia, Dacia, Thracia*, Göteborg, 1977; Idem, *Laterculi praesidium*, I, Göteborg, 1984, p. 134, nr. 85.

³⁷ AEM, VIII, 20 = IGR, I, 622 = ISM, II, 57 (cf. L. Robert, *Etudes Anatoliennes*, Paris, 1937, p. 250): ... 'Α βουλὰ [καὶ ὁ δᾶμος τῆς θεοκτίστου Ἡράκλειας ἐτείμασαν τὸν ἱερατῆς πάτρωνα καὶ εὐεργέταν Τ. Φλ. Παλατεῖναι Λογγί]νον Κ(οίντων Μάρκιον Τοῦρ-βω[να]/ὑπατον πρεσβ. Σεβ. καὶ ἀντιστρατήγον ἐπαρχείας Μύσιας τῆς Κ[άτω] ...

³⁸ V. Pärvan, *Histria*, IV, 612, nr. 22 = ISM, I, 151: *Imp. Caesaris divi Traiani Parthici nepoti, divi Nerae pronepoti, Tito Aelio Hadriano Antonino / [Aug. Pio], pontifici maxim(o), trib. pot. / XVIII, cos. IIII, et M. Aurelio Vero Caesaris, cos. / II, civitas Histria-norum, T. Fl. Longinus Q. Marcio Turbone / leg. A Iug. [pr.pr.]*. [Αὐτοκράτορι Καίσαρι θεοῦ Ἀδριανοῦ υἱῶ, θεοῦ Τραϊανοῦ Παρθινοῦ υἱ(ω)νῶ, θεοῦ (Νέρουα ἐ)γγόνω, Τ. Αἰλίον Ἀδριανὸν Ἀντωνεῖνω/ Σεβαστῶ Εὐ[σ]εβ., π[ατρι] π[ατρι]δός, ἀρχιερεῖ μεγίστω, δημαρχικῆς ἐξουσί[ας] [τ]ῇ ὑπάτῳ τῷ δ', καὶ Μ. Αὐρηλίω Οὐήρω καί]σαρι ὑπάτῳ τῷ β', βουλῇ δῆμος Ἱστριανῶν, Τ. Φλ. Λογγίνου Μαρ[κί]ου Τοῦρβωνος π[ρ]εσβευ[τοῦ] Σ[εβαστοῦ] καὶ ἀντιστρατήγου.

³⁹ CIL, III, 7449: ... *Longini, leg. Aug. pr.pr., vexillat(io) leg. XI Cl. sub cura Fl. Maximi (centurionis) leg. eiusdem, Severo et Sabinian(o) co(n)s(ulibus)* (a. 155).

⁴⁰ *Op. cit.*, p. 70—71 (după W. Hüttel, *Antoninus Pius*, Praga, 1933, 2, p. 364).

intervalul de 10 ani ar fi fost prea mare⁴¹. În afară de legația Moesiei Inferioare, ultima menționată de inscripția de la Tomis, nu se știe ce posturi a mai deținut.

În ce privește originea lui, s-a discutat mult, se consideră în general că a fost fiul natural al unui subofițer într-o unitate auxiliară, T. Flavius Longinus, și că, împreună cu T. Flavius T.f. Pal. Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo, cavaler care a guvernat Dacia Inferioară și Mauretania Caesariensis, a fost adoptat de Q. Marcius Turbo, prefectul gărzii lui Hadrian⁴².

Pe lângă inscripțiile mai sus menționate, T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo mai este menționat în inscripțiile CIL III, 7542 = ISM II, 56, din Tomis și CIL III, 13735 de la Tropaeum Traiani.

La conducerea Moesiei Inferioare, T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo i-a urmat lui Q. Fuficius Cornutus, între anii 153/154 până în 156, probabil, în 157 fiind atestat T. Pomponius Vitrasius Pollio⁴³.

T. Pomponius Proculus Vitrasius Pollio

I-a urmat lui T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo ca legat al Moesiei Inferioare, unde este atestat prin numeroase inscripții, dintre care inscripția bilingvă de la Callatis⁴⁴ e singura care dă un reper cronologic sigur prin cea de a douăzecea putere tribuniciană, cea de a doua aclamație imperială și cel de al patrulea consulat, ale împăratului Antoninus Pius, între 10 dec. 156 și 9 dec. 157. El a stat în fruntea provinciei probabil încă din 156, până în 159, când este atestat L. Iulius Statilius Severus. Din Callatis se mai cunoaște o inscripție pusă în onoarea lui; trei inscripții la Histria, una la Tropaeum Traiani, trei la Odessos, una de la Almus și una de la Dionysopolis stau mărturie a bogatei lui activități și a cinstei de care se bucura ca membru al familiei imperiale. Un fragment de inscripție de la Roma, întregit cu ajutorul textelor unor inscripții de la Legio

⁴¹ R. Syme, JRS, 52, 1962, p. 87—96 = *Roman Papers*, II, Oxford, 1979, p. 554. T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo era identic probabil cu Flavius Longinus, *curator rei publicae Puteolanorum*, în anul 161, amintit în CIL, X, 1814. O inscripție de la Roma, AnnEp, 1917/18 111, cf. A. Stein, *op. cit.*, p. 71, nota 1 și W. Eck, RE, Suppl. XV, 1978, col. 466, nr. 9 a: *locus adsignatus a Flavio Longino [et a] Terentio Juniore [cura]toribus operum publicorum et aedium sacrarum* (pe fața anterioară) și [...]*us, C.f., Papiria, Sabinus, c.v., et [cura]tor operum publicorum* (pe fața posterioară); dedicația este din XIII K. Octobr. Glabrione et Homullo cos., adică din anul 152, s-ar referi după autorii mai sus citați la Sabinus, nu la Flavius Longinus și Terentius Junior.

⁴² Vezi studiul mai sus citat al lui R. Syme (la nota 41).

⁴³ Pentru documentele epigrafice și literatura de bază privind legația moesică a lui T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo, vezi și B. E. Thomasson, *Laterculi Praesidium. Moesia, Dacia, Thracia*, Göteborg, 1977, p. p. 18; Idem, *Laterculi Praesidium*, I, Göteborg, 1984, p. 134; H.-G. Pflaum, *Les Carrières procuratoriennes équestres*, Paris, 1960—61, p. 113.

⁴⁴ Th. Sauciuc Săveanu, *T. Vitrasius Pollio și orașul Callatis*, Cernăuți, 1936 = AnnEp, 1937, 247: *Imp. Caesare T. Aelio Hadriano Antonino Aug. Pio Pontifice maximo tribunic. potestat[e] XX imp. iterum. co[s] IV, p.p. curante T. Vitrasio P[ol]lione, leg. pr. pr. Aug. Civitas Callat.*

[Αὐτοκράτορι Καίσαρι] Τίτῳ Αἰλίῳ Ἀδριανῶν Ἀντωνείνῳ Σεβ[ε]ρ[ε]ῖ [Εὐσεβ., ἀρχιερεῖ μεγίστῳ] δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ Κ, αὐτοκρ[άτορι] τὸ δεύτερον, ὑπάτῳ τὸ Δ, π.π., προνοήσαντος [Τίτου Οὐί [τρασίου Πω]λλίου [νος] πρεσβευτοῦ καὶ ἀντίστρατήγου ἡ πόλις [ἡ] Καλλατιανῶν]. ..

(Hispania) și Ad Aquas Griselicas (Gallia Narbonnensis), face cunoscut *cursus honorum* acestui important personaj⁴⁵. Ordinea și data funcțiilor exercitate de el sînt încă incerte și în legătură cu ele au fost exprimate diverse opinii. După G. Alföldy⁴⁶ primul consulat l-ar fi exercitat în 151 (după R. Syme în 155)⁴⁷, în 156—159 legația în Moesia Inferioară, în 163—64 legația în Hispania și după aceea proconsulatul în Asia. Între 168 și 175 a fost *comes* imperial în prima expediție germanică și, după cel de-al doilea consulat, în 176, din nou *comes Augustorum*. După A. Stein⁴⁸, a fost inițial oară consul în 150, *comes* în prima expediție germanică imediat după proconsulatul Asiei și *comes* în a doua expediție germanică între 172—175, cînd a primit înalte decorații militare. A fost onorat în 176 cu cel de-al doilea consulat și cu două statui la Roma⁴⁹.

T. Statilius Iulius Severus și L. Iulius Statilius Severus

Pentru anii 159 și 160 A. Stein⁵⁰ a considerat că Moesia Inferioară a fost guvernată de doi legați, T. Statilius Iulius Severus, menționat pe un miliariu de la Sinoe (CIL III, 12513 = ISM I, 317) datat în anul 159 și L. Iulius Statilius Severus, numit pe un miliariu de la Seimeni (BCMI, 17, 1924, p. 88 = ISM V, 1) din anul 160.

În miliariul de la Sinoe: *Imp. Caes. / divi Hadr. / fil., [d]ivi Tr[ia] / ni n[e]p(o)s, T(itus) [A]el(ius) / Had[ri]an[us] An[t]oninus / Au[g] (ustus) Pius / p(ontifex) m(aximus) tr(ibunicia) [p]ot(estate) / XXII co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae), T(ito) [Stat]i[us] Iulio [Iulio Se] / ver[o] leg(ato) / Aug(usti) [pr(o) pr(aetore)] m(ilia) p(assum) / XVIII*, cea de a XXII-a putere tribuniciană a împăratului Antoninus Pius a datat guvernarea lui T. Statilius Iulius Severus în anul 159.

Un alt stilp miliar descoperit la Seimeni păstrează numele guvernatorului din anul 160 sub forma Iulius Statilius Severus: *Imp. Caes. T. Ael. Hadr. / Ant. Aug. Pio, p.m. / trib. p. XXIII co(n)s. III, p.p. / [Iul]io Statilio Severo / leg. Aug. pr.pr. / ab Axiu(poli) m.p. / VI*. Prin cea de a XXII-a *tribunicia potestas* a împăratului, miliariul a fost datat în anul 160. Iulius Statilius Severus a fost considerat succesorul lui T. Statilius Iulius Severus, legatul de pe miliariul de la Sinoe.

⁴⁵ În ordinea citării în text: N. Gostar, StCl, 5, 1963, p. 300. fig. 2 (cf. G. Mihailov, IGB, I², 59, p. 122, unde emendează ultimul rînd al lecturii inscripției); D. M. Pippidi, ISM, I, 74; ISM, I, 149; ISM, I, 150; CIL, III, 14214/1; G. Mihailov, IGB, I², 59, 60; 61; CIL, III, 6125 (Almus); IGB, I², 15 (Dionysopolis); ILS, 1112 (Roma); ILS 1113 (Leon); ILS 114 (Gréouls, Gallia Narbonensis). O parte din aceste inscripții se referă la lucrări publice efectuate sub îngrijirea lui. Cea de la Roma este o inscripție pusă în onoarea lui și cuprinde *cursus honorum*.

⁴⁶ G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen*, Bonn, 1977, p. 231. Idem, *Fasti Hispanienses*, Wiesbaden, 1969, p. 33—38.

⁴⁷ R. Syme, *Dacia N.S.*, 12, 1968, p. 336 sq.; Idem, *Roman Papers*, III, Oxford, 1916 sqq (= Chiron, 10, 1980, p. 427—448).

⁴⁸ A. Stein, *op. cit.*, p. 72 sq.

⁴⁹ V. J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, p. 47. Cf. B. E. Thomasson, *Laterculi Praesidum Moesia, Dacia, Thracia*, p. 18—19; Idem, *Laterculi Praesidum*, I, Göteborg, 1984, p. pentru bibliografia modernă privind cariera acestui important personaj.

⁵⁰ *Op. cit.*, p. 75—76.

Cei doi guvernatori ar fi fost colegi de consulat în anul 155. În *Fasti Ostienses*⁵¹ este o lacună între anii 154 și 157. Numele consulilor din acești ani sint păstrate fragmentar pe alte documente (*Acta Fratrum Arvalium* și diplome militare). În *Acta Fratrum Arvalium*⁵² numele primului consul din ultimul nundinium al anului 155 a căzut în lacună, păstrându-se doar cognomen-ul Severus, întregit de A. Degrassi⁵³ și A. Stein cu [T. Statilius Iulius] Severus; cel al colegului său de consulat s-a păstrat integral, L. Iulius (Statilius) Severus. Cei doi Iulii Severi au fost identificați ipotetic cu legații Moesiei Inferioare din anii 159 și 160. Numele lui L. Iulius Statilius Severus era cunoscut dintr-o inscripție de la Montana (Mihailovgrad, CIL III, 12371): *Dianae Reginae et Apollini pro salute L. Iu[l]i(i) Statilii Severi legati Aug. pr. pr. et li[bero]rum eius, Aelius Artemidor[s] (centurio) [l]eg. [I] Ital. r[estitu]it*)

Un consular al Moesiei Inferioare, Iulius Severus, apare în alte două inscripții descoperite la Histria: o stelă de marmură conținând lista membrilor unui colegiu religios care au contribuit la construirea unui templu închinat lui Mithras în timpul sacerdoțiului eponim, consularul Iulius Severus: ... Ἐπὶ ἐέ[ρ]εω Ἰουλίου Σεουήρο[υ]/ὑπατικοῦ ...⁵⁴, precum și în scrisoarea de plingere adresată autorităților imperiale de către sătenii din chora Dagei de pe teritoriul rural al Histriei, în timpul guvernatorului Iulius Severus: Ἐντευξίς τῷ κρ[α]/[τίσ]τω ὑπατικῷ Ἰουλ[ί]ω Σ[εουή]ρω ..., identificat de primul editor al inscripției, I. Stoian, cu T. Statilius Iulius Severus, iar de autorul ISM, I, D.M. Pippidi, cu L. Iulius Statilius Severus, guvernatorul din anul 160⁵⁵.

În timpul lui Iulius Severus a fost dedicat un altar împăratului Antoninus Pius și Caesarului Aurelius Verus la Troesmis de către L. Lici-nius Clemens, *quinquennalis canabensium* și decurion al Troesmensilor (ISM, V, 758).

A. Stein considera că legații din anii 159 și 160 nu puteau fi unul și același personaj, căci i se părea greu de crezut ca numele aceluiași guvernator să apară pe două borne miliare, documente oficiale, în forme atât de diferite: în afară de inversarea ordinii celor două nomina (*Statilius Iulius* și *Iulius Statilius*), ei poartă și praenomina deosebite, *T*, respectiv *L*. Multă vreme opinia lui A. Stein despre legații din anii 159 și 160 a predominat în literatura de specialitate⁵⁶.

Primul care a pus la îndoială identificările lui A. Stein a fost H. Nesselhauf. Într-un studiu din 1958⁵⁷ marele epigrafist german a respins

⁵¹ L. Vidman, *Fasti Ostienses*, Praga, 1982, p. 52 și 133—134.

⁵² CIL, VI, 2086, 62.

⁵³ *I Fasti consolari dell'Impero Romano dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952, p. 44.

⁵⁴ ISM, I, 137.

⁵⁵ I. Stoian, *Dacia, N.S.*, 3, 1959, p. 369—390; ISM, I, 378. Datarea inscripției s-a făcut în funcție de numele guvernatorului, cel al împăratului a căzut în spărtura de la începutul inscripției.

⁵⁶ L. Petersen, *PIR*², I, 588; RE, X, 822, nr. 487.

⁵⁷ *Athenaenum*, 36, 3, 1958, p. 219—228 și nota 9 de la p. 226. H. Nesselhauf, socotind posibilă, dar nu sigură identificarea lui L. Iulius Severus din *Acta Fratrum Arvalium* cu legatul Moesiei Inferioare L. Iulius Statilius Severus din anul 160, a propus corectarea numelui consulului C. Iulius Statius Ceverus din diploma militară CIL, XVI, 104 din 3 noembrie 154 prin <L.> Iulius Stati<i>li>us <S>everus, legatul Moesiei Inferioare din anul 160. În acest caz,

opinia lui A. Stein conform căreia T. Statilius Iulius Severus din anul 159 ar fi fost diferit de guvernatorul L. Iulius Statilius Severus din anul 160. Deosebirea în formularea miliarilor de la Sinoe și Seimeni o considera neînsemnată, cunoscut fiind că greșelile de gravare ale acestor monumente sînt frecvente. H. Nesselhauf n-a exclus posibilitatea ca C. Iulius Statius Ceverus din diploma CIL, XVI, 104 din 3 noiembrie 154 să fie identic cu Iulius Statius <S>everus legatul Moesiei Inferioare din 160, iar deosebirea de nume să se datoreze unor greșeli de gravare, diploma fiind neglijent scrisă.

Fără a cunoaște interpretarea lui H. Nesselhauf, J. Fitz⁵⁸ ajuns la aceeași concluzie a identității celor două personaje, cu argumente asemănătoare : cei doi militari au fost puși pe două porțiuni de drum diferite în doi ani diferiți și au fost lucrați după toate probabilitățile în două ateliere deosebite, ceea ce ar explica diferența în redarea numelui guvernatorului. Greșeli în redactarea miliarilor au mai fost atestate, de ex. în Pannonia Inferioară, în timpul guvernatorului L. Barbius Caecilianus din 199.

R. Syme considera și el, ca H. Nesselhauf și J. Fitz, că L. Iulius Statilius Severus și T. Statilius Iulius Severus sînt una și aceeași persoană⁵⁹.

Unul din argumentele lui A. Stein în sprijinul tezei sale despre existența a doi legați cu nume aproape identice în Moesia Inferioară în anii 159 și 160 era întregirea în lacuna din *Acta Fratrum Arvalium* a ultimei perechi de consuli din anul 155 a numelui [T. Statilius Iulius] Severus, întregire susținută de A. Degrassi (*Fasti*, 44). G. Alföldy⁶⁰ a înlocuit în această lacună numele lui T. Statilius Iulius Severus cu numele altui consul : [D. Rupilius?] Severus, susținînd și el identitatea dintre cei doi Iulii Severi din anii 159 și 160.

În pofida atîtor controverse și argumente pro și contra, problema identității celor două persoane a rămas ipotetică atîta vreme cît nu era sprijinită de o nouă dovadă epigrafică.

În 1977 a apărut la Varna un fragment de placă de marmoră cu o parte dintr-o scrisoare adresată de legatul Moesiei Inferioare autorităților cetății Odessos : ... Ἰούλιος Σεούρος [ἄρχουσι] ...⁶¹.

G. Mihailov, editorul inscripției, l-a identificat pe Iulius Severus din scrisoarea de mai sus cu guvernatorul L. Iulius Statilius Severus

legatul provinciei ar fi fost consulul de la sfîrșitul lui 154. În ipoteza lui H. Nesselhauf praenomen-ul legatului Iulius Severus ar fi apărut în trei forme diferite, L(ucius), T(itus) și C(aius), ceea ce ar presupune două greșeli de gravare în două documente (inscripția de la Sinoe și diploma din 3 XI 154), nu imposibile în sine, dar greu de susținut. Numele perechii de consuli de la sfîrșitul anului 154 apare și în diploma din 28 Dec. 154, M. Roxan, RMD, 48 (cf. G. Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen*, p. 167), dar cel al lui C. Iulius Statius Severus a căzut în lacună.

⁵⁸ *Op. cit.*, p. 17—19.

⁵⁹ Dacia, N.S., 12, 1968, p. 337.

⁶⁰ Intrucît G. Alföldy, *op. cit.*, (nota 57), p. 167—168, considera că consulul de la sfîrșitul anului 155 L. Iulius Severus, era același cu legatul Moesiei Inferioare din anii 159—160, L. Iulius Statilius Severus, a identificat pe colegul său de consulat cu [D. Rupilius?] Severus, fost legat în Lycia și Pamphylia în anii 149—151. Desigur, această identificare este ipotetică și ea se bazează pe faptul că în anii 152—154 Rupilius nu putea fi consul, căci consulii din acești ani sînt cunoscuți, iar legații Lyciei și Pamphyliei erau promovați consuli la aproximativ cinci ani de la ieșirea din funcție.

⁶¹ G. Mihailov, *Izvestija Varna*, 13 (28), 1977, p. 142—143 ; SEG, 28, 1978, 613.

considerind că este același cu T. Statilius Iulius Severus și cu consulul din anul 155, L. Iulius Severus.

Între 1968 și 1978 au fost efectuate săpături arheologice la Montana (Mihailovgrad), în sanctuarul Diane și al lui Apollon din apropierea așezării. Au fost descoperite cu această ocazie 41 inscripții latine, inscripții votive închinat lui Apollon, Diane și altor divinități ca Latona, Hygia, Esculap, Eroul-cavaler („Eroul trac”). Aceste inscripții au fost publicate parțial în revista *Archeologia* din Sofia, 1975, și parțial în volumul „Montana” în 1987⁶². Între acestea menționăm altarul închinat Dianei Regina și lui Apollo: *Dianae Reginae et Apollini pro salute L. Iuli(i) Statili(i) Sever(i) co(n)sularis) et liberorum eius, Calvisius Flavin(us) (centurio) leg(ionis) I Italic(ae)*⁶³.

În analogie cu miliariul de la Seimeni, altarul de la Montana închinat în timpul consularului L. Iulius Statilius Severus datează din anul 160. Guvernatorul este consulul din anul 155 și praenomenul legatului, lipsă pe miliariul de la Seimeni, este L(ucius), același cu al consulului din anul 155 și cu al guvernatorului de pe altarul CIL III, 12371 de la Montana, amintit mai sus. Acesta este al treilea document epigrafic care menționează numele complet al lui L. Iulius (Statilius) Severus, legatul din anul 160. Predominarea numelui L. Iulius Statilius Severus ar putea veni în sprijinul ipotezei că în anii 159 și 160 în Moesia Inferioară a fost un singur guvernator, forma T. Statilius Iulius Severus, fiind atestată o singură dată, pe miliariul de la Sinoe, poate fi socotită o greșeală de lapid.

O confirmare ar putea veni de la un alt fragment de marmoră de la Montana care poartă numele L. Statili(i) Iu[l(i) Severi]⁶⁴, probabil un altar închinat pentru sănătatea guvernatorului. Acest fragment arată, de o parte, că praenomen-ul lui Statilius Severus era Lucius, același cu cel al consulului din anul 155 și al legatului menționat pe cele două altare de la Montana, de alta, că inversarea celor două nomina, Statilius și Iulius se făcea la întâmplare, confirmind opinia învățaților care au considerat că în anii 159 și 160 Moesia Inferioară a avut un singur guvernator și că forma T. Statilius Iulius Severus se datora unei greșeli de lapid sau necunoașterii ordinii numelor legatului polyonym, fapt pus în evidență și de editorii inscripțiilor de la Montana. Nu excludem nici sugestia lui B. E. Thomasson, că Iulius Severus avind două nomina, Iulius și Statilius, a avut și două praenomina, L(ucius) și T(itus)⁶⁵.

Cu T. Statilius Iulius Severus identic cu L. Iulius Statilius Severus avem un guvernator mai puțin în Moesia Inferioară în anii 159-160.

Lista guvernatorilor Moesiei Inferioare între 137 și 160, stabilită conform discuției noastre ar fi:

137-140/41 Antonius Hiberus

140/41-144 Minicius Natalis Quadronius Verus

145-147 Ti. Claudius Saturninus

? 148-150 Iulius Crassus

⁶² *Montana*, Sofia, 1987, volum colectiv sub redacția lui V. Velkov. Inscriptiile sînt editate, comentate și frumos ilustrate de Violeta Božilova, de la Institutul de Arheologie din Sofia.

⁶³ *Op. cit.*, p. 28, nr. 13. În loc de *Flavin(ius)*, în r. 7 aș completa *Flavin(us)*.

⁶⁴ *Op. cit.*, p. 33-34, nr. 31.

⁶⁵ *Op. cit.*, p. 19 și *Laterculi Praesidum*, I, 1984, p. 135, nr. 88, 89, 90.

- ? 150—152 C. Ulpus Pacatus Prastina Messallinus
- ? 152—153/54 Q. Fuficius Cornutus
- ? 153/54—156 T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo
- 157—159 T. Pomponius Vitrasius Pollio
- 159—160 L. Iulius Statilius Severus

Ordinea și datările propuse de noi se bazează pe noi descoperiri epigrafice care au permis unele schimbări ale listei propusă de J. Fitz — cu emendările lui R. Syme și ale noastre acum 20 de ani. Sintem conștienți că și această listă este ipotetică și că ea va fi îmbunătățită de alte descoperiri.

DIE LEGATEN NIEDERMÖSIENS IN DEN JAHREN 137 — 160

Zweiter Teil : DIE LEGATEN VON 150 BIS 160

ZUSAMMENFASSUNG

Dem erster Teil dieses Aufsatzes (SCIVA 40, 1989, 2, S. 157—163) der die Statthalter von 137 bis 150 behandelt, folgen die revidierten Fasten der Provinz von 150 bis 160. Die sich daraus insgesamt ergebende vorläufige Statthalterliste zeigt die Reihenfolge :

- 137—140/41 Antonius Hiberus
- 140/41—144 Minicius Natalis Quadronius Verus
- 145—147 Ti. Claudius Saturninus
- ? 148—150 Iulius Crassus
- ? 150—152 C. Ulpus Pacatus Prastina Messallinus
- ? 152—153/54 Q. Fuficius Cornutus
- ? 153/54—156 T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo
- 157—159 T. Pomponius Vitrasius Pollio
- 159—160 L. Iulius Statilius Severus

Der laufende Zuwachs an neuen Dokumenten sowie die rege prosopographische Forschungstätigkeit lassen die Möglichkeit offen, daß die eben erstellte Liste schon bei ihrer Erscheinung weiterer Berichtigungen bedürfe.